

De slesvigske sprogreskripter fra 1851 for Evangelisk Alliances forum

af Asger Nyholm

Til orientering skal man minde om, at de her omtalte såkaldte sprogreskripter var et væsentligt led i sprogkampen i Slesvig. De blev udstedt i 1851. Hensigten var: efter den militære sejr ved Isted (25/7 1850) at vinde en sejr for det danske sprog, der på flere måder var forsømt.

Med disse reskripter blev der i ca. 50 mellemslesvigske sogne, der hidtil havde haft tysk kirke- og skolesprog, indført dansk skolesprog og skiftevis dansk og tysk kirkesprog, idet gudstjenesten hver anden søndag skulle være tysk og hveranden søndag dansk. Ved de øvrige kirkelige handlinger blev sproget valgfrit, undtagen ved konfirmation; den blev betragtet som afslutning på skolegangen og skulle derfor foregå på dansk.

Fra tysk side blev reskripterne voldsomt angrebet, idet man bl.a. hævdede: 1. *at* det religiøse fællesskab mellem forældre og børn blev ophævet, når de fik forskelligt religiøst sprog. Specielt kunde tysksprogede forældre ikke følge deres børn under den danske konfirmation. 2. *at* grundigt kendskab til tysk var nødvendigt, fordi hovedsammkvemmet inden for handel og håndværk gik mod syd. 3. *at* det tyske sprog lukkede op for hele den civiliserede verden, medens man ikke kom langt med det danske sprog.

Det følgende er en hidtil vistnok upåagtet prøve på de utallige tyske forsøg på at vinde udlandets støtte i kampen mod sprogreskripterne. I 1861 blev under tryk fra udlandet sprogordningen modificeret ved to ændringer: 1. Sproget blev valgfrit ved konfirmations-handlingen, da den dog med fuld ret kunne betragtes som en kirkelig handling. Men konfirmationsforberedelsen skulle stadig foregå på dansk, da den var afslutning på skolegangen, der var dansk. 2. Hjemmeundervisning på valgfrit sprog blev tilladt.

Evangelisk Alliance var en religiøs sammenslutning, dannet ved et møde i London 1846 af over 900 protestantiske – eller med det nok så almindelig brugte udtryk: »evangeliske« – kristne fra alle jordens egne. Den var stiftet væsentlig på initiativ af den religiøse filantrop Sir Culling Eardley (1805-63), der med utrættelig energi og med støtte i talrige forbindelser til indflydelsesrige personligheder i ind- og udland modarbejdede religiøs tvang og forfølgelse. I Evangelisk Alliance søgte han at samle de evangeliske trossamfunds spredte kræfter til forsvar for trosfriheden og som en logisk følge heraf til bekæmpelse af katolicismens undertrykkelse og forfølgelse af evangeliske trosfæller.

Alliancen holdt med visse mellemrum møder i forskellige lande, i 1857 i Berlin. Her mødtes ca. 900 gejstlige og lægfolk i dagene 9. til 17. sept. næsten daglig to gange til langvarige foredrag om den religiøse

tilstand i de forskellige lande og til drøftelse af omstridte emner. For mange var det især et nærgående problem, hvorvidt hensynet til fællesskabet mellem de forskellige trosretninger kunde føre til, at man måtte se stort på de dogmatiske skillelinier dem imellem. Det blev derfor stærkt betonet, at Alliancen ikke var en forbindelse af kirker med kirker, end mindre selv en kirke, men »et samkvem af enkelte med enkelte på grundlag af fælles tro i reformatorerens ånd«.¹ Indholdet af denne fælles tro havde man ved det stiftende møde 1846 sammenfattet i ni artikler, hvoraf ingen stred mod nogen af de enkelte trosretningers dogmatiske særmeneringer (f.eks. vedr. nadveren). Derved fik også mødet i Berlin en tendens, som man i teologisk liberale kredse hilste med glæde. »Skolastikkens Dage med dens Spidsfindigheder er forbi ... Et Troens, Haabets og Kærlighedens Baand omslynger fra nu af hele den evangeliske Kristenhed«, skrev Allgemeine Kirchenzeitung.²

Men på den anden side fik denne liberaliserende tendens den teologiske professor Hengstenberg i Berlin til i sit tidsskrift Evangelische Kirchenzeitung som dogmefast lutheraner at fraråde alle med hjerte for den lutherske kirke at deltage i Alliancens møder. Han begrundede det med, at de fleste af indbyderne havde brudt med deres fædres kirke, enten denne var den lutherske eller den reformerte, for at tilvejebringe almindelig forvirring, hvorved de kunde få deres hjerneskind sat i værk.³

Det tog da også sin tid, før den preussiske konge, Frederik Wilhelm 4., der iøvrigt på dette tidspunkt var ret svækket, overvandt sin frygt for, at Alliancens møde skulde forstyrre den kirkelige fred i landet, og offentlig markerede, at han hilste Alliancen som et ikke før oplevet tegn på kristeligt brodersind og på det forsyn, der herskede over den evangeliske bevægelse.⁴ Det blev understreget, at det var efter hans udtrykkelige ønske at mødet blev holdt i Berlin (i den kgl. garnisonskirke). Han støttede mødet økonomisk og han overværede personlig, et par gange møderne, den ene gang ledsaget af dronningen. Han modtog ved en audiens i Sanssouci alle deltagerne og udtalte i en tale på engelsk sit håb om, at sammenkomsten måtte »fremkalde en ny pinsetid for kirken i det hele«.⁵

Baggrunden for den kongelige bevågenhed, som konferencen nød godt af, synes at være en dobbelt.

Alliancens tendens faldt godt i tråd med den union mellem lutherske og reformerte, som kongens fader, Frederik Wilhelm 3., havde skabt i Preussen, og som kunde betyde en styrkelse af protestantismen og dermed af det protestantiske hohenzollernske fyrstehus over for det

katolske habsburgske kejserhus i Østrig. (Karakteristisk nok nævner deltagerlisten ingen personer fra Østrig, kun fra Ungarn).

Endvidere har kongen i mødet set en velkommen tilnærmelse mellem Tyskland og England. Han modtog med tilfredshed den engelske deputation, der forud for mødet overrakte ham en takadresse for indbydelsen til mødet med ønsket om større kristeligt samkvem mellem reformationens døtre i Tyskland og England, som kun har vidst lidet om hinanden, måske på grund af Luthers strenge holdning og tudorerne og stuarternes kirkelige magtsstilling.⁶ Kongen var så imødekomende at lade optage på programmet et foredrag af den engelske præst John Cairns om det åbenbart noget kontroversielle emne: »Den sandsynlige indflydelse, som foreningen af britiske og tyske kristne formår at udøve på det videnskabelige og religiøse område«. ⁷ Dér fik de tyske deltagere at høre, at i Tyskland »ist die Theologie um der Theologie selbst willen da«, men i England »ist die Theologie um des Lebens willen da«. ⁸ Og de blev stillet over for det ønske, »dass in Folge der wachsenden Verbindung mit England die Bedenken ehrenwerther deutscher Christen gegen die englische Auffassung der religiösen Freiheit von selbst verschwinden werde«. ⁹

Der blev på kirkemødet i Berlin givet en beskeden plads til drøftelse af de kirkelige forhold i Slesvig. Som et forspil hertil havde Evangelisk Alliance allerede tidligere på året beskæftiget sig med emnet.

Optakten hertil var følgende: Dr. Michael Baumgarten, daværende teologisk professor i Rostock, udsendte 22. januar 1857 en pjece angående »Die Bedrängniss der Christen in dem Herzogthum Schleswig durch die Dänen«. Baumgarten havde som præst ved St. Michaelis i Slesvig været en af de mest aggressive under den slesvig-holstenske gejstligheds stejle holdning i bestyrelseskommissionenes tid. Pjecen var stilet som en »Sendschreiben an den Earl von Shaftesbury«. Denne engelske statsmand af en af Englands fornemste familier forenede sin udpræget evangeliske indstilling med en kristeligt motiveret social interesse, der har gjort ham kendt som engelsk filantropis førstemand i det 19. århundrede. ¹⁰

Efter at Baumgarten har introduceret sig ved at minde om, at han kommer fra det Angel, der er hjemsted for angelsaksisk væsen, gør han den engelske regering medansvarlig for, at kirke og skole i Slesvig er blevet »so grauenvoll verwüstet«. En repræsentant for den engelske regering var nemlig medlem af bestyrelseskommissionen, ¹¹ hvis styre af Slesvig krænkede landets rettigheder i den grad, at de gejstlige for

deres samvittigheds skyld måtte føle sig løst fra deres lydighedspligt. Dette fik til følge, at 100 gejstlige uden lov og dom blev afskediget, og at en række af de vigtigste embeder nu er »in die Hände von unwissenden, untüchtigen, ungeistlichen, ja verachteten und sittlich gebrandmarkten Menschen gekommen«. Menigheder, der hørte til de mest kirkelige, forlader derfor deres gudshus, fordi de ikke får kristendom, men »Dänenthum« at høre.

Endvidere erklærer Baumgarten den engelske kristenhed forpligtet til at gøre godt, hvad engelsk diplomati har forskyldt mod Slesvig-Holsten med Londontraktaten af 8. maj 1852,¹² der ophævede hertugdømmerne Slesvigs og Holstens selvstændighed og dermed gav den danske regering mulighed for »die Profanierung der Kirche Christi«, idet man har indført dansk sprog i kirke og skole i et distrikt med 100.000 beboere,¹³ der ikke kendte anden bibel, salmebog, katekismus og opbyggelsesbog end på tysk. Ved denne brutale sprogvang er »die Quellen des ewigen Lebens ... durch weltliche und ungöttliche Zuthaten vergiftet«.

Da Evangelisk Alliance så det som sin opgave at bekæmpe religiøs forfølgelse, fandt den sig af Baumgartens pjece foranlediget til at gribe ind, idet den ukritisk fæstede lid til Baumgartens uproportionerede skildring af den kirkelige tilstand i Slesvig. Da der i juli samme år blev holdt et skandinavisk kirkemøde i København, opfordrede Alliancen dette kirkemøde til at sende en skandinavisk delegation til det forestående møde i Berlin. Men i forbindelse hermed rettede man en dobbelt kritik mod den kirkelige tilstand i Slesvig.¹⁴

Først hedder det, at man af religiøse grunde påfører de gejstlige lidelser, man forfølger dem med multker, fængsel og landsforvisning, brødre af den tyske nation er landsforviste fra deres forrige menigheder og fra det land, hvor de er født. Alliancen opfordrer forsamlingen i København til at udtrykke sin mening herom på en måde, så disse lidelser kan blive væsentlig formindskede, om ikke fuldstændig fjernet. Dernæst kaldes det en uundskyldelig streng forholdsregel, at man har »berøvet mange tusinde kristne mennesker deres gudstjeneste, deres offentlige bønner og lovsange og ordets forkyndelse ved at fastsætte, at tjenesten i Herrens hus skal ske i et tungemål, der er dem fremmed«. Det henstilles, at forsamlingen over for regeringen andrager på denne uretfærdigheds afskaffelse.

Først blandt de seks underskrivere står Culling Eardley, præsident for den britiske gren af Evangelisk Alliance.

Denne skrivelse blev læst op på det skandinaviske kirkemøde i København af den lærde præst i Gladsaxe, dr. Chr. H. Kalkar, der i 1855

havde deltaget i Alliancens møde i Paris.¹⁵ Han indledte oplæsningen med at betegne skrivelsen som »kjendelig fremgaaet af en stor Uvidenhed og under Paavirkning af Dr. Baumgartens skamløse Brev til Jarlen af Shaftesbury«.

Den 21. aug. sendte præsten og historikeren Fr. Hammerich Alliancen svar¹⁶ på dens dobbelte kritik, idet han indledende erklærer: »I svæve i den største Vildfarelse om vore Forhold«.

Hammerich svarer til den første anklage, at ingen fromme, fredelige kristne eller Herrens præster i Slesvig af religiøse grunde er straffet med bøder, fængsel eller landsforvisning. Derimod har der været præster, der har brudt deres homagialed og gjort oprør mod deres konge og har forledt andre dertil ved misbrug af religiøse grunde, og som af frygt for straf er flygtet fra deres embeder. Fremgangsmåden mod dem har været særdeles human og mild. Nogle er straffet med embedsfortabelse, kun to er landsforvist. En stor del har fået amnesti og sidder roligt i deres embeder, skønt de er stærkt kompromitterede. Yderligere kan enhver, som er straffet for deltagelse i oprøret fordre sin sag pådømt for retten i Slesvig. Disse oplysninger, skriver Hammerich, grunder sig på autentiske oplysninger fra ministeriet [formodentlig fra Regensburg]. Den svenske biskop Thomander har på det skandinaviske kirkemøde erklæret, at så vidt han vidste, er ingen fredelige præster i hertugdømmerne blevet forfulgte og straffede af religiøse grunde. Den erklæring vedkendte forsamlingen sig og pålagde bestyrelsen at bringe den til Alliancens kundskab.

Angående sprogordningen oplyser Hammerich, at der i det sydlige Mellemslesvig bor ca. 60.000 mennesker, der taler både dansk og tysk, hvilket han finder bekræftet af et vedlagt sprogkort, udarbejdet af den tysksindede tidligere general-kvartermester i den oprørske armé, Geertz. Regeringen er gået så mildt, retfærdigt og humant tilværks, som det vel er muligt, idet der i disse distrikter er anordnet skiftevis tysk og dansk prædiken, og hvert medlem af menigheden kan selv bestemme i hvilket sprog han vil have sakramenterne og andre kirkelige handlinger udførte. Biskop Thomander har med henblik på det her anførte udtalt, at der ikke findes anledning til at indgå med petition til regeringen angående sproggrænsen. Det tiltrådte forsamlingen og pålagde bestyrelsen at lade det komme til Alliancens kundskab.

Hammerich slutter da svaret med den bemærkning: »Ærede og kjære Herrer, vi ville bede Gud oplyse Eder om sandheden, saa løgnagtige Raadgivere ikke maae bringe Eder til falske og uretfærdige Domme om Eders Brødre i Norden«.

Nu tog Evangelisk Alliance som sagt atter de slesvigske forhold op til drøftelse i Berlin. De blev dog ikke draget frem i plenarforsamlingen, men kun henvist til en »subcomité« under kommissionen for kristenheden i Nordeuropa, der ved siden af komitéer for Syd-, Øst-, Vest- og Midteuropa skulde undersøge kristenhedens tilstand.¹⁷ I Reinecks officielle trykte beretning om forhandlingerne i Berlin foreligger der ingen komitéberetning for Nordeuropa, ingen repræsentant for Skandinavien figurerer blandt talerne. Den i det følgende optrykte beretning synes at være den eneste kilde til oplysning om den drøftelse af de slesvigske kirkeforhold, der fandt sted under Alliancens møde i Berlin.

Odin Wolff Tidemand, der som deltager i mødet i Berlin har skrevet beretningen, var provst i Tønder provsti, hvor foruden Tønder by ti landsogne hørte til de såkaldte blandede sogne, der havde skiftevis dansk og tysk kirkesprog. Han havde dermed særlige forudsætninger for at deltage i debatten om sprogordningen. Fra kongerigsk side fik han bistand af dr. Kalkar, der som nævnt havde tilknytning til Alliancen siden dens møde i Paris 1855, og af præsten i Hunseby på Lolland, den senere domprovst i Roskilde, Ludv. Jac. Mendel Gude.

Ifølge Tidemand er initiativet til drøftelsen af situationen i Slesvig udgået fra nogle deltagere fra Tønder provsti: købmand og rådmand i Tønder J. C. Todsen, en ivrig slesvig-holstener, der energisk protesterede mod den danske sprogpolitik i byen, Gårdejer Joh. Friedr. Mommsen (Vraagaard), der som medlem af den slesvigske stænderforsamling talte mod den danske sprogpolitik i Slesvig, og endelig den tidligere præst i Nykirke (Tønder provsti), Hans Jacobsen, der under treårskrigen havde været medlem af den slesvig-holstenske »Landesversammlung« og derefter blev afskediget og nu levede som bonde i Sdr. Løgum.

Disse tre personer fik daværende superintendent og overhofpræst i Oldenburg Nic. J. E. Nielsen til at virke for, at sagen blev taget op på Alliancens møde. Nic. Nielsen havde 1848-50 været superintendent for de tysksprogede menigheder i Slesvig. Han havde været anføreren i den gejstlige modstand mod bestyrelseskommissionen, hvorfor han var blevet afskediget og landsforvist. Han kunde derfor kun være interesseret i at få kritikken mod det danske styre i Slesvig bragt frem for Alliancens forum, hvad der ikke faldt ham vanskeligt, da han havde en fremtrædende position i tyske gejstlige kredse. Han havde været medindbyder til den første tyske kirkedag i Wittenberg 1848 og var det nu til Alliancens møde i Berlin. Han henvendte sig til professor Carl Immanuel Nitzsch, medlem af den preussiske unionskirkes øverste styrelse, kirkerådet, og en af de mest indflydelsesrige og ivrige i bestræbel-

serne for at skabe et bredt fællesskab mellem alle evangeliske kirkeretninger.

Nitzsch påtog sig selv at forelægge sagen for forsamlingen. Ganske vist henviste den såkaldte generalkomit  sagen til en »subkomit « og lod den ikke komme til drøftelse i plenarforsamlingen. Men det vidner dog om, at man tog sagen alvorligt, at forhandlingerne om den åbnedes under fors de af en s  betydende personlighed som den juridiske professor M. A. Bethmann Hollweg, der var medlem af det preussiske statsråd og var initiativtager til de tyske evangeliske kirkedage og var præsident for den tyske Indre Mission. Endvidere lod man sekretæren for Alliancen, paastor Schmettau fra London fungere som tolk. Han havde været medlem af den deputation, der udsendt fra England deltog i den endelige tilrettelæggelse i Berlin af mødets program.¹⁸

De danske deltagere kunde være tilfreds med udfaldet af drøftelsen i subkomit en. Ikke underligt. Den afskedigede pastor Jacobsen og Momsen Vraagaard svækkede deres position ved at fremføre argumenter, der havde tilfældighedens karakter, og påstande, hvis uholdbarhed Kalkar og Tidemand kunde påvise. Derved blev opmærksomheden ledet bort fra, hvad der med nogen ret kunde indvendes mod sprogeskripterne. Resultatet blev derfor to engelske udtalelser til gunst for de danske deltagere. Den ene blev afgivet af en præst fra Yorkshire, dr. Blackwood. Han var et af Evangelisk Alliances mest aktive medlemmer. Skønt ifølge muhamedansk lov enhver muslim i Tyrkiet, der sluttede sig til kristendommen, blev straffet med halshugning, havde han været dristig nok til fra Alliancens m de i Paris 1855 at overbringe sultanen et memorandum, der erklærede det for ethvert menneskes ret at leve i sin egen tro efter sin samvittighed. Han havde dermed medvirket til, at Sultanen få måneder senere dekret rede fuld religionsfrihed i Tyrkiet.¹⁹ Nu havde Blackwood gjort sig den ulejlighed at berejse Slesvig, og han afgav den erklæring, at han på sine rejser havde haft lejlighed til at overbevise sig om, at folkesproget var dansk, hvorimod der af de højere stænder taltes tysk. Man må vel gå ud fra, at det er de blandede distrikter, han har besøgt. Den anden udtalelse er afgivet af dr. John Kerr, en meget søgt prædikant fra Glasgow. Han fastslog, at ingen i Slesvig blev forfulgt for religionens skyld, og det var jo netop det for Evangelisk Alliance afgørende. Om befolkningens sprog vil denne iøvrigt særdeles sprogkyndige præst ikke udtale sig. Hvad sprog befolkningen talte henviste han til den pågældende regerings afgørelse.

Subkomit en sluttede derpå mødet med at erklære, at sagen ikke skulde behandles af Alliancen og ikke gøres til genstand for videre drøftelse, og forhandlingerne måtte anses for afsluttede.

Imidlertid søgte man fra slesvig-holstensk side sagen genoptaget med to andre ordførere. Generalkomiteén tillod det kun med ringe majoritet og med den erklæring, at der ikke skulde ske nogen forandring i den bestemmelse, hvormed det første møde blev opløst, samt at det kun skete som en indrømmelse, man troede at burde gøre de klagende, for at de ikke skulde synes at være blevet afvist.

Her mærker man sig, at ingen mindre end Sir Culling Eardley var udset til at præsidere ved dette andet møde, hvad han dog blev forhindret i på grund af sygdom. I stedet lod man da Alliancens »skatmeister«, præsten fra Kent John Finch træde til, bistået af dr. theol. Edw. Steane fra London. Nogen konklusion førte dette andet møde ikke til, og det ændrede altså intet ved det første mødes resultat.

Som resultat af mødet mener Tidemand at kunne konstatere, at »de fanatiske Ivreere« har fået at se, at der hos englændere, franskmænd og amerikanere ikke er megen interesse for sagen. Interesse viste de dog. Det var som nævnt nogle af Alliancens betydeligste medlemmer, der blev sat til at deltage i subkommissionens møder. Nok så præcist synes Kalkars udtryk, at englændere og amerikanere blev overbevist om, at det med hensyn til kirkevæsenet i Slesvig ikke forholdt sig aldeles som det var fremstillet fra den fjendtligstemte side. Dette svarer til dr. Blackwoods og dr. Kerrs udtalelser.

Det må være med henblik på de tyske deltagere, at Tidemand mener, at flere er »blevne overbeviste«, og at hos den største del er i det mindste troen på de slesvig-holstenske usandheder blevet rystet. På den anden side bruger Tidemand meget stærke ord om den modstand de danske forhandlere mødte fra »en fanatisk Deputation, der havde en ligeså fanatisk Hob for ikke at sige et heelt stort Folk og Land i Ryggen«. Også Kalkar taler om »den Kamp der i de slesvigske Sager var at bestaae«.²⁰ Det er et vidnesbyrd om, hvor lidt troen på »de slesvig-holstenske usandheder« var rystet, at trods Tidemands protest deler deltagerlisten – også Reinecks trykte liste – deltagerne fra Danmark i to grupper: fra Danmark og fra Slesvig-Holsten.

Provst Tidemands indberetning om mødet i Berlin 1857, gjenpart²¹

Til

Det Kongelige Ministerium for Hertugdømmet Slesvig

Pligtskyldig Indberetning fra Provst Tidemand i Tønder angaaende nogle paa den saakaldte Evangeliske Alliances Møder i Berlin i September Maaned 1859 stedfundne Forhandlinger angaaende de slesvig-

ske Kirkeforholde samt en af ham til det Kongelige danske Gesandtskab i Berlin indgiven Besværing over, at Udtrykket »Schleswig-Holstein« fandtes brugt i den af Localkommitteen i Berlin udfærdigede Oversigt over Antallet af de Medlemmer, der vare mødte fra forskjellige Lande til det ovennævnte Møde.

Indsendt den 29de September 1857.

Næst at gjentage min Tak til det Kongelige Ministerium, fordi Høisamme ved sin gunstige Medvirkning og Anbefaling havde sat mig istand til at kunne overvære den i dette Aars indeværende Maaned i Berlin samlede saakaldte Evangeliske Alliances Møder og Forhandlinger, har jeg troet, at det var min Pligt at indberette i al Korthed til det høie Ministerium, hvad der paa samme offentlig er passeret angaaende de slesvigske Kirkeforholde, hvilket jeg herved har den Ære at opfylde, idet jeg tilstiller det høie Ministerium nedenstaaende Resumé om det saaledes Passerede.

Da det den 10de September var kommen mig for Øren, at de Medlemmer, der fra Slesvig, navnlig fra Tønder Provsti, vare komne til Forsamlingen i Berlin, agiterede stærkt for at faae de slesvigske Kirkeforholde paa Bane, samt at det skulde være lykkedes den afskedigede Præst Nielsen af Slesvig at vinde Overkirkeraad, Professor, Provst Nitsch i Berlin for Sagen i den Grad, at denne selv vilde bringe Sagen for Forsamlingen, saa jeg at Øieblikket var kommet, hvor det gjaldt at opbyde de destoværre faa Kræfter, der stode til min Raadighed, for at gaae det formodede Angreb imøde. Imidlertid havde dog en Majoritet i Generalcommitteen seiret (som jeg fik at vide underhaanden igjennem de Venner, jeg holdt det for nødvendigt at sikkre mig i denne Anledning) og sat igjennem, at de slesvigske Kirkeforhold ikke behandlede paa de større Møder for den større Plenarforsamling, hvorfor man ogsaa maatte vente, at de ildesindede Slesvigere, navnlig Kjøbmand Th. Todsén i Tønder, Gaardmand Stænderdeputeret Mønsen fra Vraagaard, Burkal Sogn, og afskediget Pastor Jacobsen fra Nykirke, nu Bonde i S. Lygum, vilde udfolde en endnu større Iver for at fremme deres fanatiske Ideer, hvilket ogsaa skeete, idet disse søgte at bearbejde Stemningen for Deres Sag paa flere Steder, efter hvad der berettedes mig. At dette ogsaa var Tilfældet, skulde jeg snart overbevises om, da Generalcommitteen opfordrede de tilstedeværende danske Præster, nemlig Dr. Kalkar og Undertegnede til at møde i den Committee eller rettere Subcommittee, der skulde behandle de danske Kirkeforholde i Forbindelse med de nordeuropæiske Kirkeforholde, da man, som sagt, ikke ønskede disse Forholde behandlede i de større

Forsamlinger. Efter denne Opfordring var det altsaa nødvendigt at møde, da vi vidste, hvad der egentlig var meent dermed, og Kl. 11 Fredag Formiddag indfandt Dr. Kalkar, Pastor Gude af Hunseby og Undertegnede sig i Helligaandskirken, hvor Subcommitteen havde samlet sig under Forsæde af Geheime-Overregjeringsraad Bethmann-Hollweg, (Pastor Schmettau af London Tolk og Secretair, Pastor Scott fra Liverpool). Forhandlingerne aabnedes af G. O. R. Bethmann-Hollweg – hvis Nærværelse maatte overraske os og kun kunde tilskrives hans Interesse for de »betrængte« Slesvigeres Sag, da han Dagen forinden i det store Aabningsmøde havde beklaget, at han ikke kunde videre deeltage i Forhandlingerne, da han strax næste Dag maatte reise til Frankfurt for der at aabne en Forsamling, – der gjorde opmærksom paa, at man var kommen sammen for at behandle de nordeuropæiske Kirkeforholde, man da Tiden ikke tillod at behandle disse i deres hele Omfang, saa havde man ønsket at behandle de slesvigske Forhold for sig.

I denne Anledning bad jeg om Ordet og begyndte med en *Protest* imod, at disse Forholde som Alliancøn uvedkommende behandledes her, hvortil endnu kom, at de ikke kunde behandles uden, at det Politiske skinnede igjennem, hvorfor vi havde den daglige Erfaring. Da denne Protest, som jeg maatte vente, ikke kunde tages tilfølge, forlangte jeg atter Ordet og *protesterede* mod, at de slesvigske Forholde bleve behandlede for sig; da Slesvig var en uadskillelig Deel af Danmark, kunde jeg kun tillade, at de bleve behandlede i Forbindelse med og under de danske Forholde; gjorde Bethmann-Hollweg opmærksom paa, at han vist ikke vilde finde sig i, at Posens eller Brandenburgs Forholde behandledes for sig, løsrevet fra Preussen, hvad han dog ikke vilde indrømme. Denne anden Protest kunde naturligviis ligesaaletid tages tilfølge, og under gjentagne Forsikkringer, at man vilde undgaa enhver politisk, hentydning, men kun forhandle om de kirkelige Forhold, erklærede *Hans Majestæt Kongen af Preussens Geheime-Over-Regjeringsraad*, at nu vilde de da altsaa gaae over til at tale om Forholdene i *Slesvig-Holsten*.

Herpaa reiste undertegnede sig op og nedlagde en alvorlig Protest mod at Udtrykket Slesvig-Holsten brugtes, idet intet saadant Land gaves, da Slesvig aldrig havde hørt til Holsten, og med Guds Hjælp aldrig kom dertil, tvertimod var en uadskillelig Deel af Danmark; da Navnet var et Oprørsnavn, maatte han paa det Alvorligste frabede sig at det blev brugt eller nævnt under nogen Forhandling; denne Protest blev stiltiende taget tilfølge, idet man senere under Forhandlingerne senere meget omhyggeligt nævnede Slesvig og ikke Slesvig-Holsten.

Efterat Forhandlingerne nu vare aabnede, bad Dr. *Kalkar* om Ordet, og meddelte, at han efter Opfordring havde affattet en Beretning om de danske og derunder selvforstaaelig de slesvigske Kirkeforholde, tilbød sig at oplæse samme, hvilket paa Grund af den fremrykkede Tid kun kunde tilstedes for Slesvigs Vedkommende og med Forbigaaelse af Alt, hvad der kunde være politisk (de oprørske Præsters Entledigelse og de nye danske Præsters Ansættelse). – Efter at dette var skeet og Beretningen overleveret til Subcommitteen, gaves Ordet til afskediget Præst af Nykirke, nu Bonde i S. Lygum, *Jacobsen*, der erklærede, at han ikke vilde berøre Personligheder, men kun tale om den sørgelige Stilling, hvori en stor Deel af Slesvigs Menigheder i kirkelig Henseende befandt sig ved det saakaldte Sprogrescript, da Folkesproget i alle disse Menigheder var *tydsk* (sic) og det var gjort Forældrene umuligt at bede med deres Børn, da de ikke forstode dette Sprog, i hvilket børnene nu lærte at bede, og at som en Følge deraf som og af at Skriftemaalet samt Altergangen holdtes i et Beboerne fremmed Sprog, Kirkerne i mange, ja i de fleste Menigheder slet ikke vare besøgte, men stode ledige og tomme om Søndage.

Herimod replicerede *undertegnede*, at Talerens Paastande vare usande, hvad Sproget angik, hvilket han vilde godtgjøre ved faktiske Oplysninger, idet han vilde meddele Forsamlingen forskellige Uddrag af de vedkommende Sognes Præsters forskellige Beretninger før Sprogrescriptets Indførelse, der alle stemme overeens deri, at den væsentlige Hindring for Skolevæsenets Fremme ligger i at der undervises i et andet Sprog end det, Børnene høre hjemme i deres Omgangskreds og i deres Forældres Huse – denne Oplæsning turde imidlertid ikke tillades, hvorimod disse autentiske Oplysninger bleve henviste ad acta af Subcommitteen –; da Taleren ikke havde nævnt sine Kilder, maatte han antage, at han væsentlig havde hentet sin Erfaring fra den Kreds, hvori han befandt sig, og han maatte da beklage, at Taleren ikke havde gjort sig den Uleilighed at undersøge Forholdene nøiere, da her havdes skriftlige Vidnesbyrd fra Præster fra denne Kreds, hvis Vidnesbyrd vare saa meget paalideligere, fordi de samme stedse havde viist sig indtagne mod Sprogforandringen, og det efter disse Vidnesbyrd, navnlig Præstens fra Humtrup,²² var indlysende, at netop det Modsatte var Tilfældet og Guds Huus ogsaa til den danske Gudstjeneste var ikke blot besøgt, men lige saa besøgt som til den tyske Gudstjeneste; ikke mindre usandt var det, hvad Taleren havde anført med Hensyn til Skriftemaalet, da der med Hensyn til dette o.s.fr. herskede den fuldkomneste Frihed med Hensyn til Brugen af Sproget, saa at der ikke kunde være Tale om nogen Ufrihed i saa Henseende. Hertil bemærke-

de *Jacobsen*, hvem Ordet efter hans gjentagne Opfordringer blev givet, at Folkesproget virkelig var tydsk, og det danske, der taledes, ikke dansk, men et Patois, der var kommen ind med danske Tjenestefolk. Imidlertid havde Gaardeier *Momsen* paa Vraagaard forlangt Ordet, og undskyldte med megen Salvelse sin Fremtræden for denne hæderlige Forsamling, men udtalte tillige det Haab, at han ikke var et ganske uværdigt Medlem, da han var Repræsentant for et temmelig stort District og upartisk, da der i hans District eller Menighed var dansk Kirke- og Skolesprog. Han vilde kun anføre 2 Exempler paa, at de, der skulde undervise Børnene, ikke kunde tydsk (en Skolelærer i Haderslev, der havde sagt til Børnene, der ikke havde reist sig op, »Wollet ihr euch nicht reisen« og et lignende fra Flensborg), i Tønder især var Tilstanden slet og utaalelig, der kunde man ikke faae sine Børn underviste i Tydsk, da kun een Lærer havde Tilladelse hertil, de der havde Raad, maatte sende deres Børn til andre Districter for at confirmeres, sluttede med at klage over den forfærdelige Immoralitet, der siden Indførelsen af Sprogrescriptet (Undertegnede: siden Oprøret!) havde gennemtrængt Slesvig, og med at lægge Forsamlingen det varmt paa Hjertet at tage sig af de Betrængtes Sag.

Herpaa fik Englænderen *Dr. Blackwood* Ordet, og erklærede, at han paa sine Reiser havde havt Leilighed til at overbevise sig om, at *Folkesproget var dansk* hvorimod der af de høiere Stænder taltes tydsk; Ordet blev derpaa atter givet til Undertegnede, der naturligviis maatte gjentage sin Paastand med Hensyn til Folkesproget, og overlod Committeeen at overbevise sig om Sandheden heraf, idet han lagde »Actenstück zur Geschichte o.s.v.«²³ paa Bordet til de andre Documenter og tilføiede, at her vilde Committeeen finde det Beviis, man ikke havde Tid til at høre refereret; hvad de anførte Anecdoter angik, saa kunde han fortælle i hundre[d]viis lignende om tydsktalende Præster, ligesom det jo var en Kjendsgjerning, at hvis de danskdannede Præster ikke alle i fuldkomneste Maal vare det tydske Sprog mægtige, saa vare de tydskdannede, der havde været og tildeels endnu var ansatte i dansktalende Menigheder, det danske Sprog langt fra mægtige og havde ingensinde været det; hvad dernæst Forholdene i Tønder By angik, saa var det ham ikke bekjendt, at Skolevæsenet var utilfredsstillende, vel derimod at der forestod samme tildeels begyndt Reorganisation for at bringe det paa den ønskelige Fod; hvad Trangen til tydsk Underviisning, hvilken iøvrigt ogsaa gaves i Skolen, i Tønder angik, saa kunde den ikke være stor, da Folkesproget var dansk og kun dansk, hvorom enhver kunde overbevise sig ved at besøge Byen og gaae paa Gaderne; at den *ikke*

var stor fremgik deraf, at de[t] ene af de Instituter, hvor der undervistes paa Tydsk, stod aldeles lukket af Mangel paa Disciple, det andet havde ikke det fulde Antal Disciple; med Hensyn til Dr. Blackwoods Bemærkning, der var fuldkommen sand, hvad Folkesproget angik, vilde han kun tilføie, at i det store Tønder Provsti var kun een Kjøbstad Tønder paa 2 a 3000 Mennesker, hvor der kunde være Tale om høiere Stænder, hvormange der vilde blive af dem, af hvilke mange talte Dansk, omend enkelte endnu af gammel Vane talte Tydsk, kunde Enhver let indsee, og at der altsaa ikke kunde være Tale om at indføre Tydsk for disse Faaes Skyld, ligesom man vist ikke i Berlin vilde enten indføre Fransk eller paastaae at der var Fransk Talsprog, fordi der gaves enkelte Klasser eller Familier, der talte dette Sprog. Naar fremdeles den Stænderdeputerede havde talt om den slette Moralitet, der nu fandtes i Slesvig, saa vilde det først være at bevise, at den virkelig var slettere nu end før 1848, og dernæst vilde han spørge Forsamlingen om det ikke laae nærmere at hidlede denne formentlige Immoralitet fra, at dette Folk for ikke 10 Aar siden havde gjort Oprør mod sin retmæssige Konge, grebet til Vaaben imod ham, samt endnu stod under Indflydelse af Præster, der endnu sadde i Embeder, uagtet de i sin Tid havde grebet til Vaaben mod Kongen og forlangt, at han skulde afsættes, end fra at Modersmaalet og Folkesproget var gjenindsat i sine naturlige Rettigheder; og vilde sluttelig kun bemærke med Hensyn til en Yttring af Jacobsen, at Tydsk havde været Kirkesprog i alle disse Districter, hvilket blandt andet fremgik deraf, at der fandtes Kirkebøgerne førte i det tydske Sprog, ja endogsaa nord for denne Grænse havde dette været Tilfældet, at vilde man slutte fra Kirkebøgerne, saa kunde der paavises Kirkebøger i disse Districter fra det sextende Aarhundrede, der vare førte paa Dansk, og fremhævede den Omstændighed, at der i dansktalende Districter var ført Kirkebøger paa Tydsk, som et af de mange Beviser paa de »tydske Overgreb« og maatte atter og atter gjentage at Folkesproget var Dansk og der i flere Districter af de paagjældende allerede for c. 100 Aar siden havde været prædiket Dansk.

Da Tiden var fremrykket, ønskede Subcommitteen Forhandlingerne afbrudte, men gav først Ordet til *Dr. Kerr fra Glasgow*, der bemærkede, at det var ikke let at dømme om disse Forholde, hvor der stod Paastand mod Paastand; saameget var ham imidlertid klart, at der var ingen, der blev forfulgt for Religionens Skyld; her var kun Spørgsmaal om Brugen af et Sprog, et Spørgsmaal, som de ikke kunde og skulde afgjøre, da det maatte være den paagjældende Regjerings Sag.

Inden Forhandlingerne sluttedes gaves imidlertid Ordet til Dr. Kalkar, der udtalte det som sin Overbeviisning, hvormed han stadfæstede Dr. Kerrs Ord, at den danske Regjering var en mild og naadig Regjering, at Sprogene vare komne fra Babel og nu engang vare en Ulempe, henviste til Apostelens Forjættelse om, at der skulde komme en Tid, hvor Sprogene skulde ophøre og sluttede med det almindelige christelige Ønske, at det maatte engang skee, som paa hiin Pintsefest, at de alle forstode hinanden.

Resultatet af denne første saaledes sluttede Forhandling, der førtes i det tydske sprog, der sætningsviis blev oversat paa Engelsk, hvilket baade gjorde Forhandlingen trættende og besværlig, blev, da Subcommitteen erklærede, at Spørgsmaalet som saadant ikke skulde behandles af Alliancen, Sagen ikke skulde gøres til Gjenstand for videre Forhandling eller Conferencer og at Forhandlingerne hermed maatte ansees for sluttede.

Desuagtet overraskedes vi ved en ny Anmodning fra Subcommitteen om at ville indfinde os til et nyt Møde, da der fra slesvigholstensk Side eller af flere af »de betrængte Slesvigere« var stillet det Andragende til Generalcommitteen, at der endnu maatte høres nogle Sagkyndige, der kunde afgive værdifulde Oplysninger. Dette Andragende havde nemlig Generalcommitteen, rigtignok med en meget ringe Majoritet efter megen Debat troet ikke at kunne afslaae, men ment tillige, at da Forhandlingerne engang vare erklærede for afsluttede, saa kunde det kun bevilges saaledes, at det tillades 2 at tale hver $\frac{1}{4}$ Time, eller, da Foredragene skulde oversættes paa Engelsk, altsaa kun $7\frac{1}{2}$ Minuter, hvisaarsag man ogsaa ønskede, at 2 fra dansk Side skulde tale i samme Tid. Der var for vort Vedkommende da intet Valg tilovers, uagtet vi mundtlig forestillede, at det jo engang var bestemt, at Forhandlingerne skulde ansees for sluttede, hvilket man indrømmede og erklærede, at der naturligviis ikke skulde skee nogen Forandring i den Bestemmelse, hvormed Fredagsmødet opløstes, samt at hvad der nu skete, var kun en Indrømmelse, man troede at burde gjøre de Klagende, for at disse ikke skulde siges at være blevne afviste. Mødet blev derefter holdt paa samme Sted som det første under Præsidium af Mr. Finch og Dr. Steen, da Sir Colling Eardley var bleven syg og saaledes forhindret fra at aabne dette Møde, der fandt Sted Mandag Morgen den 14. Sept. Kl. 9.

Efter Opfordring indledede Dr. Kalkar Forhandlingerne med en Bøn, hvorpaa Ordet blev givet til en vis Pastor Bruhn,²⁴ der i den evangeliske Kirkes Navn fremførte følgende Gravamina mod den slesvigske Kirke.

Ifølge Conf. August. Artikel 7 beroer Kirkens Sandhed paa, at Or-

det forkyndes puurt og reent og Sacramenterne forvaltes i Overeensstemmelse med de hellige Indstiftelser, at dette ikke var Tilfældet i Slesvig og Kirken altsaa lagt øde (verwüsted) kunde man see deraf, at Daaben ikke mere forrettedes i Overeensstemmelse med Indstiftelsen af samme, da der var døbt et Barn, uden at den treenige Guds Navn var nævnet over Daaben, uden at der var lyst apostolisk Velsignelse over Barnet eller læst Fadervor over samme; fremdeles bleve Folk tvungne til at sige »Ja« ved Altergangen eller Skriftemaalet til en Syndsbekjendelse, der affordredes dem i et Sprog, de ikke forstode, hvorfor mange heller ikke mere gik til Alters; en Præst havde nægtet en gammel Kone paa hendes Dødsleie Sacramentet, fordi hun ikke vilde modtage det paa Dansk, og dog var samme Præst det tydske Sprog i den Grad mægtig, at han kunde siden haane den gamle Kone paa Tydsk; over hundrede Børn var confirmerede i et Sprog, som de ikke forstode, hvorfor ogsaa Præsten havde aftalt med dem, at de skulde svare »Ja« naar han gjorde en Bevægelse med Haanden; at der ansattes slette Personer, som Præster, deriblandt notoriske Drankere o.s.v. at Kirkerne i Angel stode aldeles tomme. Naar man sendte Missionairer til Hedningefolk, saa sørgede man for, at disse forstode Sproget, hvilket ikke var Tilfældet med de Præster, der sendtes til Slesvig, da disse ikke forstode Sproget, men benyttede en gammel Conventikelanordning²⁵ til at forbyde Folk at samle sig til fælles Opbyggelse. Han frygtede ikke for den Slægt, der var underviist paa Tydsk, men for den opvoxende Slægt, sluttede med at tilbyde sig til at levere mangfoldige Bilag til hans Gravamina og med at anraabe Forsamlingen om dens bona officia og Intervention (Prof. Matter²⁶ fra Strassborg: Afslutning, Afslutning, de Historier kan De fortælle en anden Gang!). Da Tiden allerede var langt fremrykket, gaves Ordet til »Geertz«, der kalder sig »Hauptmann aus Berlin« og gjorde Forsamlingen opmærksom paa, at han var en født Slesviger. Han vilde som Lægmand ikke tiltage sig nogen Dom over det af den forrige Taler Anførte, men væsentlig henholde sig til det skandinaviske Kirkemødes Svar til den engelske Alliance. Dette Svar indeholdt falske og forsætlig forvanskede Fremstillinger; af 3 Punkter vilde han saaledes kun berøre 1, nemlig at det i det ovennævnte Svar var bleven sagt, at det Kort, der fulgte med Svaret som Bilag, var udgivet af ham som Qvarteermester i den slesvigholstenske Armee, hvilket var en aenbar Usandhed, da Kortet var udgivet for c. 20 Aar siden. Derpaa foreviste han et Kort, og vilde derpaa paapege, hvorledes det danske Sprog ved voldsomme Forholdsregler fra Regjeringens Side var trængt længere frem, end den af ham angivne Linie, tilføjede, at man i Skrivelsen havde paastaet, at der kun var 60.000 tydsktalende Beboe-

re i Slesvig, hvorimod der fandtes 88.000; klagede over at man i de Sogne, hvor der dels aldrig, dels engang imellem kun af en enkelt Præsts frie Villie, der havde gjort det for den tjenende Befolknings Skyld, var prædiker Dansk, havde indført dansk Skolesprog og dansk Gudstjeneste hver anden Søndag, at man havde ophørt med at prædike Tydsk i Lygumkloster, Graasteen, Kliplev o.s.v. samt havde ladet de tydske Underviisningstimer i Nordslesvigs Almueskoler paa Landet gaae ind og sluttede sit Foredrag med at tilbyde Tilhørerne at ville reise med dem til Slesvig for paa Stedet selv at overbevise dem om det Anførtes Sandhed.

Øieblikket var saaledes kommen, da vi Danske skulde tage Ordet; saa godt sligt lader sig gjøre, hvor man ikke kjender hverken Angriberne eller Angrebene, havde vi deelt Forsvaret mellem os, og vare blevne enige om, at der i ethvert Tilfælde skulde protesteres af en af os, hvem nu Leiligheden beqvemmost maatte tilbyde sig for, iøvrigt maatte vi benytte de faa Øieblikke efter bedste Evne. – Da Dr. Kalkar først ønskede Ordet, blev dette givet til ham.

Dr. Kalkar bemærkede, at da han stod aldeles udenfor Partierne, turde hans Vidnesbyrd som et aldeles uhildet tillægges nogen Betydning, og han maatte da først udtale det som sin Overbeviisning, at den danske Regjering var en mild og overbærende Regjering. Hvad det angik, den første Taler havde bemærket om Daaben, saa var det bekjendt, at man før Oprøret havde brugt den adlerske Agende,²⁷ hvorefter det var tilladt at døbe uden Fadervor og uden Troesbekjendelse, hvorfor det ikke kunde ansees som en Følge af danske Præsters Ansættelse, hvis noget saadant, som den anførte Daab, var skeet. Hvad de nysansatte Præster angik, saa var det hans Overbeviisning, at de vare retskafne Mænd, der vare ivrige for deres Embeder; der var vel iøvrigt intet Land, hvor alle Geistlige var det, de skulde være; naar fremdeles den første Taler havde anført, at der var een, der notorisk var en Dranker, saa havde det været rigtigere at navngive ham, for at den danske Regjering kunde afsætte ham. Naar fremdeles Geertz havde paastaaet, at den skandinaviske Kirkedag havde beraabt sig paa hans Kort, fordi han havde udgivet det som Generalqvartermester i den slesvigholstenske Armee, saa maatte Taleren, der var iblandt Indbyderne til og senere havde modtaget Valg til den tilkommende Bestyrelse for den skandinaviske Kirkedag, bemærke, at dette ingenlunde forholdt sig saaledes, da der stod i Brevet, at han havde udgivet Kortet og var saameget mere en upartisk Dommer, som han ikke var dansksindet, men tydsksindet, da han havde tjent som Generalqvartermester i den slesvigholstenske Armee. Hvad det dernæst angik, at den slesvig-

ske Kirke skulde være ødelagt (verwüestet), saa forstod han ikke, hvad der mentes dermed; man kunde allevegne finde Kirker, der stode tomme, saaledes var der efter statistiske offentlige Beretninger i Aaret 1855 i Meklenborg Sverin faldne 228 Gudstjenester bort, fordi ingen indfandt sig, og i Baiern holdtes af 748 Markeder 600 Søndage og Helligdage, dette kunde kaldes en Ødelæggelse af Kirken, hvis sligt fandt Sted. Hvad de andre Forholde angik, saa var Detaillen ham ikke tilstækkelig bekjendt, derom vilde Provst Tidemand nok give Oplysning. Iøvrigt vare vi komne sammen for at styrke hinanden i Tro og Kjærlighed, og ikke for at afgjøre politiske Spørgsmaal; vi maatte saaledes protestere mod at denne Forsamling betragtede sig som et Slags Forum eller Tribunal, for hvilket Partierne kunde indstævnes, ligesom det maatte være meget ønskeligt for de Tilstedeværende at fatte en Mening, hvormed de for største Delen vare ubekjendte. – (indrømmet af Forsamlingen).

Derpaa blev Ordet givet til *Undertegnede*, der nu altsaa saagodtsom Tiden tillod det, maatte gaae de forskjellige Angreb imøde, navnlig Angrebene paa Kirken. Taleren maatte saaledes erklære sig fuldkommen enig med den første Taler i, at det var et Kriterium og det ene rette Kriterium for Kirkens Sandhed, at Ordet forkyndtes reent og Sacramenterne forvaltedes i Overeensstemmelse med de hellige Indstiftelser. Han turde paastaae at netop dette skete af de danskdannede Præster i Slesvig. Danmark havde Tydskland at takke for Reformationen og stod paa samme lutherske Grund som den evangeliske Kirke i Tydskland ogsaa i dette Stykke. Han for sin Person, og han vovede at paastaae saagodtsom alle med ham, døbte ikke efter den adlerske Agende, men alle døbte de Børnene paa Djævforsagelsen og den apostoliske Troesbekjendelse, læste Fadervor og lyste Herrens Velsignelse over hvert Barn, der bragtes til Daaben. Hvad den af den første Taler omtalte Daabshistorie angik, saa var samme vel ogsaa kommen Taleren for Øren, uden at han derfor anseer sig for competent til at bedømme den eller have nogen Mening derom; kun vilde han bemærke, at den paagjældende Præst²⁸ var en født Tysker, der havde modtaget sin Dannelse ved tyske Universiteter, og ikke nogen af de saakaldte danske Præster, men havde før været ansat i Holsten i Menigheden Brokdorf, saa at den Forseelse, han mulig kunde have begaaet, dog ikke kunde lægges de danske Præster til Last. Naar der dernæst var bleven anført, at der var confirmeret over 100 Børn paa Dansk, som ikke forstode dette Sprog, maatte han benægte dette og spørge: hvem skal bedømme dette? Den første Taler eller den paagjældende Geistlighed? Ikke mindre maatte han benægte Sandheden af det, den første

Taler havde anført om det tvungne Skriftemaal og at der fordredes Ja til en Syndsbekjendelse, man ikke forstod, da den aflagdes i et fremmed Sprog. Han maatte meget mere forsikkre Forsamlingen om, at der herskede den fuldkomneste Frihed med Hensyn til Sproget, hvad Daab, Skriftemaal, Altergang og Copulation o.s.fr. angik, og at det destoværre var en Kendsgjerning, at i de blandede Districter kun enkelte og ikke ret mange, kun de faa, der vovede at vedgaae at de forstode Dansk, gik til dansk Altergang; fremdeles maatte han spørge den første Taler om han var tilstede ved den Begivenhed, han omtalte, at der skulde være nægtet en gammel Kone Sacramentet paa Tydsk, mod hvilken Begivenheds Sandhed han maatte protestere. Han vilde henstille det til Forsamlingens alvorlige Overveielse, om det var passende at dømme og fordømme Præsterne, Herrens Tjenere, efter løse Rygter, Bagtalelse og raaden Snak? Naar der taltes om det Tryk, der hvilede paa Folket, saa vilde han kun gjentage og stadfæste Dr. Kalkars Vidnesbyrd, at den danske Regjering var naadig og mild, ved at anføre som Exempler, at der endnu sadde Præster i deres Embeder, som havde deels grebet til Vaaben mod Kongen, deels forlangt ham afsat. Naar der fremdeles var sagt, at Kirkerne stode øde, saa kunde der maaskee nok nu være en Kirke, der stod mindre besøgt, skjøndt den før havde været mere besøgt, men saa var der tilvisse og Kirker, der nu stode fulde, skjøndt de før havde været tomme. Og at der kunde gives andre Grunde hertil, at Kirken ikke besøgtes, end Præstens Personlighed, skulde Taleren nu bevise med en slesvigholstensksindet men ellers christelig alvorlig Præsts Vidnesbyrd, der i sin Visitationberetning, som han havde i Haanden, klager over, at der endnu findes flere, som med Jernconsequens holde sig fra den danske Gudstjeneste, skjøndt de fuldkommen forstaae Sproget og skjøndt han fra Prædikestolen havde dadlet det strængt, at de satte Politiken høiere end Guds Rige og Religionen. De ansatte Præster vare ivrige Mænd, og havde de som yngre ikke alle de Ældres Erfaring, saa havde de de friske Kræfter, som manglede de Ældre. Og hvad der gjaldt Kirken, det gjaldt Skolen ikke mindre, hvor man var vendt tilbage til den lutherske Grundvold ved at indføre Luthers lille Catechismus istedetfor den cramerske Catechismus;²⁹ Taleren, der i sin Stilling som Tilsynsmand havde særlig og stadig Leilighed til at lære Skolernes Tilstand at kjende, maatte forsikre, at den i det Hele var blomstrende, takket være Sprogrescriptet, hvorved den naturlige Overeensstemmelse mellem Folkesprog og Skolesprog var tilveiebragt; Han holdt sig overbeviist om at det havde været Regjeringens Hensigt netop at afhjælpe den Ulempe (over hvil-

ken der allerede var klaget i det forrige Aarhundrede, da man paa Grund af denne Uovereensstemmelse havde forefundet en skrækkelig Uvidenhed, ikke i de danske men tyske Skoler) ved at indsætte det danske Sprog i Modersmaalets naturlige Rettigheder i de Districter, hvor det endnu ublandet var Folkesprog eller ikke aldeles fortrængt som saadant af det tyske Sprog. Til Herr Geerts Paastande maatte han bemærke, at det ikke forholdt sig som af Taleren anført; der var saaledes iblandt andet i flere af de omtalte Sogne allerede i forrige Aarhundrede prædikatet Dansk hver anden Søndag, f.Ex. i Humtrup.

Her afbrødes Taleren med den Bemærkning, at Tiden allerede var overskreden og maatte derfor slutte med den høitidelige Forsikkring, at Alt hvad han havde sagt stemmede i fuldeste Maal overeens med Sandheden.

Da Øiemedet saaledes var opnaaet, hævedes Mødet, og er der i denne Anledning senere ikke passeret noget offentlig paa Mødet i Berlin.

Derimod kan jeg ikke undlade pligtskyldig ved samme Leilighed at indberette følgende Begivenhed til det høie Ministerium.

I den paa Forsamlingens sidste Dag udgivne Slutningsoversigt over Antallet af de Medlemmer, der fra forskellige Lande vare komne til det oftnævnte Møde, fandtes de fra Danmark mødte Medlemmer opførte saaledes:

Dänemark 2

Schleswig-Holstein .. 9

I denne Anledning skrev jeg til Præsidiets for Foreningen i Berlin, Pastor Kuntze fra Elisabethkirken sammesteds, gjorde det opmærksom paa, at der intet Schleswig-Holstein gives, at dette var et Oprørsnavn, hvormed et vist Parti betegnede sine oprørske Anskuelser o.s.fr. at jeg endelig maatte protestere imod at dette Navn brugtes og at jeg henførtes under denne Rubrik. Sluttelig forlangte jeg, at Præsidiets enten skulde lade et nyt Oplag trykke, hvor dette Udtryk var rettet eller ved et passende Inserat i et passende Blad berigtige det som Trykfeil, tilføiede, at jeg endnu idag (den 18de) maatte udbede mig Præsidiets Svar, da jeg ønskede at forlade Berlin den 18de eller 19de, samt sluttede med, at jeg, hvis man ikke efterkom mit Ønske, maatte henvende mig til Hans Majestæt Kongen af Danmarks Gesandt i Berlin med Anmodning, om, at han vilde ad diplomatisk Vei drage Omsorg for, at dette Udtryk rettedes. Da jeg endnu om Middagen den 19de intet Svar havde erholdt, skrev jeg til Baron Brockdorf, Hs Majestæts Gesandt og Minister i Berlin, ledsagede min Skrivelse med et Exemplar af den paagjæl-

dende Fortegnelse og anmodede ham om at ville drage Omsorg for, at den af mig hos Præsidiets forandrede Rettelse, i Overensstemmelse med hvad jeg herved meddelte Gesandten, blev udført og sluttede med at jeg ved min Hjemkomst vilde underrette det høie Ministerium om det saaledes Passerede; hvilket jeg herved har havt den Ære at opfylde.

Naar jeg saaledes nu til Slutning tillader mig at kaste et Blik over det saaledes Passerede, saa vil jeg ikke nægte, at andre maaskee kunde bedre have udfyldt den Plads, jeg indtog, men jeg tør tillige haabe, at det høie Ministerium vil have et aabent Øie for den alt andet end hyggelige Situation, hvor 2 á 3 Danske stode ligeoverfor en fanatisk Deputation, der havde en ligesaa fanatisk Hob for ikke at sige et heelt stort Folk og Land i Ryggen, hvor man havde at kæmpe mod Løgnerne hemmelig og aabenbar, hvor man maatte høre paa at Sandheds Ord hvert Øieblik gjordes til Usandhed, hvor man stod Ansigt til Ansigt med Løgnerne i Guds frygtighedens og Sædelighedens Skikkelse, hvor man kun var henvist til sit eget Ord, der da kun turde bruges sætningsviis og fortolket og i en mere end indskrænket Tid, og maatte rette sig efter Angrebet, saaledes at der netop for Angrebets Skyld maatte tales om Ting, der kunde være forbigaaede ellers, og ties med Ting, der kunde være omtalte, hvis Tiden havde tilladt det.

Med disse Omstændigheder for Øiet, vil det høie Ministerium haaber jeg, faae den Overbeviisning, at der er talt og gjort, hvad der efter Omstændighederne kunde siges og gøres, ligesom jeg og holder mig overbeviist om, at der er opnaaet, hvad der kunde opnaaes, at paa den ene Side have de fanatiske Ivrrere seet, at der ikke er stor Interesse for deres Sag hos den Engelske eller Franske eller Amerikanere (af hvilke 3 Nationer den sidste Forsamling c. 150 Mennesker bestod) og at man ikke frygtede at møde Løgnerne selv i det nordlige Tydsklands Hovedstad, samt at der paa den anden Side – hvorom jeg personlig modtog flere dyrebare mundtlige Vidnesbyrd – flere ere blevene overbeviste og hos den største Deel i det Mindste Troen paa de slesvigholstenske Usandheder er bleven rystet i sin Grundvold og har maattet vige for den stærke Tvivl, som et selv svagt Sandhedsord vist aldrig undlader at vække om det Modsatte.

Idet jeg saaledes endnu engang bringer det Kongelige Ministerium min oprigtige og erkjendtlige Tak beder jeg mig fremdeles anbefalet Høisammes Gunst og Bvaagenhed.

allerærbødigst

O. W. Tidemand

Forkortelser:

R. Verhandlungen der Versammlung evangelischer Christen Deutschlands und anderer Länder vom 9. bis 17. September 1857 in Berlin ... Im Auftrage des Comité's des evangelischen Bundes besorgt ... von Karl Eduard Reineck. Berlin 1857.

SJy Hist Sønderjyllands Historie I-V 1930-33.

Slesv. gejstl. Asger Nyholm: Slesvigske gejstlige og slesvig-holstenismen indtil 1850. Åbenrå 1980.

1. R s. XXII.
2. Cit. efter Dansk Kirketidende XII 1/11 1857, s. 747.
3. Sst. 7/6 1857, s. 395.
4. R s. XXII.
5. Dansk Kirketid. 1/11 1857, s. 745.
6. R s. XIX
7. R s. XVII.
8. R s. 399.
9. R s. 403.
10. V. Ammundsen: Den kristne Kirke i det nittende Århundrede, s. 312.
11. Oberst George Lloyd Hodges. Se Slesv.gejstl. s. 212.
12. SJy Hist IV s. 438.
13. Sigter til de såkaldte sprogeskripter, se SJy Hist IV, 415 f.
14. Forhandlingerne paa det første skandinaviske Kirkemøde, Kbh. Juli 1857. Udg. af Fr. Hammerich. Kbh. 1857, s. 139 ff.
15. Kalkars beretning på mødet i 1855 om danske kirkeforhold er trykt R s. 534.
16. Den i note 14 nævnte beretning s. 194 ff.
17. R s. 425.
18. R s. XVII.
19. R s. 357 f.
20. Se efterfølgende brev af 23/9 1857 fra Dr. Kalkar.
21. Rigsarkivet, Regenburgs Saml. (6194) Pk. P. Saml. vedr. Kirke- og Skoleforhold i Slesvig m.m. Læg 19.
22. Jep Jepsen, præst i Humtrup (Tønder provsti) 1845-64, kaldte den idelige pånødelse af dansk sprog en »forpestende Miasma«. (Holger Hjelholt: Den danske Sprogordning og det danske Sprogstyre i Slesvig mellem Krigen (1850-64), 1923. s. 199)
23. Der sigtes formodentlig til: »Actenstücke zur Geschichte des Hochdeutschen im Herzogthum Schleswig«, Kopenhagen 1856, anonymt udgivet af sprogeskripternes ivrige forsvare Peder Hjort (Erslew: Forfatter Lexicon Suppl. I s. 805).
24. Uvist hvem der sigtes til.
25. Forordningen imod gudelige forsamlinger 1741. SJy Hist III s. 368 f.
26. Matter anført i deltagerlisten R s. 516 blandt deltagerne fra Frankrig som »Universitäts-Rath, Strasburg a. Rh.«
27. Den af biskop J. G. C. Adler udarbejdede og i 1796 stadfæstede agende (alterbog) for hertugdømmerne, der stillede præsterne yderst frit m.h.t. liturgien. (SJy Hist III, 463 f.)
28. Den hårdt prøvede Peter Gottlieb Hansen (se: Slesv. gejstl. s. 370). Den nævnte barnedåb, der var et af utallige anklagepunkter mod ham, omtaler han selv i sit læseværdige jammersminde, »Das Walten des Herrn oder merkwürdige Schicksale ... eines aus dem Herzogth. Schleswig entlassenen protestantischen Geistlichen«, Altona 1863 s. 132-151.

29. Den af den teologiske professor J. A. Cramer i Kiel i 1785 udgivne katekismus, der længe blev meget brugt i hertugdømmerne, var præget af oplysningstidens ånd. (SJy Hist III, s. 461).

Breve fra Dr. Chr. A. Herman Kalkar, sognepræst i Gladsakse-Herlev. (I Regenburgs arkiv (6194) B)

Brev fra Kalkar til H. N. Clausen 4/8 1857, vedlagt et brev fra Clausen til Regenburg 12/8 1857.

... Jeg har faaet forskjellige Opfordringer herfra til at reise til Mødet i Berlin, hvorhen jeg er indbudet af Comitteen der. Omendskjøndt jeg helst saa, at en anden afgav Beretningen om de danske Kirkeforhold, saa er jeg dog villig til at overtage dette Hverv, naar man ikke kan finde nogen Bedre; jeg beder Dem i saa Fald at spørge Etatsr. Regenburg, om jeg kunde modtage saadanne Oplysninger angaaende Forholdene i Slesvig, der kunde modarbeide de vrang Forestillinger, hvilke nu ogsaa udbredtes fra England. Kan man finde nogen Anden, der vil gjøre det, ser jeg det helst; hvis ikke, saa anseer jeg det for min Pligt at møde, for at vi ikke skulle være aldeles værgeløse ...

Brev fra Kalkar til Regenburg 23/9 1857

... Jeg tænker, at Hr. Provst Tidemand har underrettet Deres Høivelbaarenhed om, hvilken Kamp der i de slesvigske Sager var at bestaae ved Kirkemødet i Berlin; saameget troer jeg dog at der er udrettet, nemlig at Englændere og Amerikanere, der var tilstede, fik den Overbeviisning, at det med Hensyn til Kirkevæsenet i Slesvig ikke forholder sig aldeles som det er fremstillet fra den fiendtligstemte Side. Og hvis dette er saa, da har vor Nærværelse ikke været uden Virkning ...

Brev fra Kalkar til Regenburg 9/10 1857.

(Kalkar sender nogle papirer tilbage, som han har lånt af Regenburg (jvfr. brevet til Clausen 4/8 1857). Der er i arkivet vedlagt brevet to bilag:

1. Regenburgs afskrift af Baumgartens afskedsansøgning, sendt til statholderskabet, samt det af dette affattede afskedspatent.
2. En seddel, skrevet med ukendt hånd med flg. indhold: Gav Best. Komm. nogensomhelst Bestemmelse angaaende sprogene. Gav Best. Komm. nogen Bestemmelse ang. Kirkens indre Styrelse? Eller blev nogen saadan given af Tillisch som Regjeringskommisær? – Er der overhovedet givet saad. Bestemmelser for Slesvig siden 1848 af den danske Regjering?

Hvorledes forholder Bønnen for Kongen under Oprøret sig til den af Best. Komm. anordnede?

Kan Hansen i Jordkjær siges at have været »destitute of faith, knowledge and even of morals?» – Hvorlænge blev han ved at være Superint?

Naar fik Nielsen sin Afsked?

Har der været nogen *speciel* Anledning til at forbyde Nielsen at passere gennem det Holstenske?

Kan en ny Psalmebog indføres i Sl. uden Menighedens Samtykke?

Have politiske Forsamlinger været holdte under Skin af gudelige Fors?